

*Берковський Владислав
(Київ)*

ДО ПИТАННЯ ЕКСПОРТУ ТОВАРІВ З ВОЛИНИ в XV – першій половині XVII ст. ТОРГІВЛЯ ВОСКОМ ТА ХУДОБОЮ

Зміна домінуючої ролі середземноморського економічного регіону та занепад пов'язаних з ним осередків, а також процес розвитку господарства країн пов'язаних з Балтикою справило потужний вплив на формування товарної структури Великого князівства Литовського від середини XV до кінця XVI ст. В умовах цих тенденцій в географії європейської торгівлі зростає значення Волинської землі, як одного з найбільш економічно розвинутих регіонів ВКЛ. Фактично вже з кінця XV ст. Волинь постійно виконує роль посередника в торгових відносинах між Заходом та Сходом Європи. В свою чергу роль посередника значно впливала на розширення товарної пропозиції на ярмарках та торгах Волині.

Серед асортименту товарів Волинської землі основну позицію займав експорт сировини та напівфабрикатів, натомість імпортувалася, зазвичай, вже готова продукція, а зокрема товари широкого вжитку та засоби праці. При цьому слід зазначити, що за кількісними показниками імпорт товарів на волинський ринок, був значно меншими від експорту. Одними з найдавніших експортних товарів, що займали провідне місце в торгівлі цілого ВКЛ був вивіз в країни Центральної та Західної Європи великої рогатої худоби та воску.

Одним з традиційних товарів які експортувалися з Волині був віск. Вивіз воску в основному належав до розряду контрактові торгівлі. Більш того, ще з початку XV ст. торгівля воском визначається урядом Великого князівства Литовського, до якого на той час належить і Волинська земля, як один зі стратегічних напрямів торгівлі. В більшості постанов про збирання мита саме віск починав довгі списки товарів, що курсували в межах держави. Своєї важливості воскова торгівля не втрачає й у розглядуваний нами період. Поза тим, що з воску виробляли свічки, його уживали в костелах і церквах, він також становив собою платіжну річ як товар, вигідний і легкий до транспортування на великі відстані, а також і як товар, що завжди користувався попитом на європейському ринку.

На жаль, через брак джерел справжні розміри торгівлі воском з теренів Волинського воєводства можна лише уявляти. До певної міри покращенню ситуації сприяють дані про збирання мита з міських воскобоєнь і численні скарги волинської шляхти, пов'язані з розвитком бджолярства, оскільки в основному товарний віск походив зі шляхетських фільварків. Лише в 1540-х рр. у князя Кузьми Заславського було пограбовано в с. Радосілка 260 вуликів-пнів, у іншому селі – 290 вуликів-пнів¹.

Важливою складовою розвитку міського самоврядування на теренах Волині було запровадження воскобоєнь, які мали «шмальцувати, спускати і видавати воски під міською печаткою». На початку XVI ст. воскобійні, закладені в Луцьку (право якого на утримання «капниці для вироблення воску» було підтверджено в 1578 р. привілеєм Стефана Баторія²) та Володимирі, мали купувати віск до великокнязівського скарбу від своїх купців, а також шляхтичів «за справедливою ціною, без шкоди та проволоки». Дозволи збоку великого князя литовського періоду 1509–1510 рр. дозволяють нам стверджувати про запровадження державної монополії на торгівлю воском. Тут є можливим зазначити, що твердження М. Грушевського про неповну державну монополію на віск у Великому князівстві Литовському³ є не зовсім правильним, оскільки всі згадки про вивіз воску з волинських теренів або стосуються вивозу з воскобоєнь, або ж містять інформацію про спеціальні князівські дозволи (у випадку приватних осіб). Так, наприклад, у 1509–1510 рр. спеціальний дозвіл на вивіз воску за кордон отримали: княгиня Семенова Юрьєва, купці – Мишко Потапович, Нісан, Аврам, Мордась, Федько Лудович, Манко-жид. Загальна вага вивезеного ними воску сягає 4.639 каменів⁴. За браком достатньої кількості джерел ми можемо припустити, що державна монополія на віск проіснувала до сейму 1559 р., оскільки, за твердженням А. Прохаски, мито та промито на торгівлю воском на теренах Волинського воєводства було скасовано в середині

¹ Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie / wyd. przez B. Górczaka (Далі – AKLS). – Lwów, 1890. – Т. IV. – С. 468–469.

² Acta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie / wyd. przez X. Liske, A. Prochaska, O. Pietruski (Далі – AGZ). – Lwów, 1884. – Т. X. – С. 132, nr. 2013.

³ *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – К., 1991. – Т. VI: Житє економічне, культурне, національне XIV–XVII віків. – С. 171.

⁴ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией. – Спб., 1865. – Т. II (1599–1637). – С. 122. – № 94; *Грушевський М.С.* Вказ.праця. – С. 171.

XVI ст.⁵ Власне з цього моменту кількість вивізного воску щоразу збільшується, а в воскову торгівлю ангажується все більше купців. Для прикладу є можливим навести дані з діяльності торговельного підприємства шотландського курця Самуеля Едвардса за 1647 р.⁶ Отже 7 травня 1647 р. з Костянтинова до Гданська вислано 120 каменів воску, 12 червня – 320 каменів, 15 червня – 980 каменів. В тому ж році, 16 червня, з Острога вислано 280 каменів воску. Отже фактично на протязі двох місяців лише з околиць Костянтинова та Острога вислано було 1700 каменів воску. Якщо ж до цієї суми додати воск висланий для Едвардса з Дубно, Крем'янця та Луцька то розміри торгівлі воском лише одного підприємства стають вражаючими.

Як свідчать дані львівської воскобійні, з т.зв. «східних воєводств» Речі Посполитої та через них надходили віск і вошина різних сортів і якостей: «cera soluta, resolute, iiquida, lique facta, smoltem cera, smolt was; cera non resolute, non lique facta, unsmolten cera, ungesmolten was». Подібні сорти воску і вошини транспортувалися і з теренів Волині, на що вказує привілей на луцьке штукове 1633 р. У великих кількостях через терени Волинського воєводства транспортувався на Захід також віск з Поділля та Київщини, іноді з теренів Волощини та Молдавії⁷.

Наступним важливим елементом в зовнішній торгівлі ВКЛ був експорт худоби, що набрав значних розмірів вже в середині XV ст. У привілеї сілезьким купцям від 1447 р. велика рогата худоба, насамперед воли, названа однією з перших серед товарів, якими сілезці могли вільно торгувати по всіх землях Польщі та Великого князівства Литовського⁸. Волинь, що знаходилася на межі зернового та випасного районів, на кінець XV ст. характеризується як один з головних теренів, обабіч сяноцько-перемиської землі, звідки переганялося найбільше худоби⁹. У першій чверті XVI ст. ця торгівля досягла вражаючих розмірів. Для прикладу, лише в 1522 р. острозькі євреї перегнали до Польщі й далі на Захід понад 1500 волів на суму в 3.030 талярів¹⁰. Також

⁵ AGZ. – Lwów, 1901. – Т. XVII. – S. 33–34 (Przedmowa).

⁶ *Wojtowicz J.* Toruńskie przedsiębiorstwo handlowe Samuela Edwardsa w XVII wieku // *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych.* – 1952. – Т. XIV. – S. 223.

⁷ *Грушевський М.С.* Вказ.праця. – С. 172; *Сидоренко О.Ф.* Українські землі у міжнародній торгівлі (IX–середина XVII ст.). – К., 1992. – С. 183–184; *Хорошкевич А.Л.* Вывоз воска из Великого Новгорода в XIV–XV веках // *Международные связи России до XVII в.: Сб. статей.* – М., 1961. – С. 291

⁸ *Przyczynki do dziejów Polskich z Archiwum miasta Wrocławia,* zebrał A. Mosbach. – Poznań, 1860. – S. 98.

⁹ *Baszanowski J.* Z dziejów handlu polskiego w XVI–XVIII wieku. Handel wołami. – Gdańsk, 1977. – S. 69.

на Волині закупувалися воли для потреб великокнязівського скарбу. Так в 1561 р. волинські митники Іван Яцкович та Іван Олехнович Борзобогаті купили на Волині 198 волів для потреб скарбу¹¹.

Сталий зріст попиту на м'ясо в західноєвропейських країнах, викликаний бурхливими урбанізаційними та демографічними процесами, значно активізував торговельну діяльність волинського купецтва. Від 1490-х рр. провідне місце в торгівлі худобою займають купці з Острога та Кременця, які не зосереджуються лише на продажу місцевої худоби, активно купують і пізніше перепродують до Корони Польської тисячні гурти молдавської чи волоської худоби.

Намагаючись якось унормувати цю торгівлю, уряди Королівства Польського та Великого князівства Литовського у 1532 р. встановлюють напрямки торговельних шляхів, якими худобу необхідно було переганяти в Польщу. Для Волині цей шлях прямував на Люблін і Радом¹². Однак згідно О. Сидоренко основним центром і торгом для т.зв. «волинських» волів було, обабіч Любліна, місто Луків, а лувківські ярмарки набули свого великого значення для купців – торговців худобою з теренів Волинського воєводства ще в часи, коли основний товаропотік з Русі спрямовувався до Сілезії й далі¹³. Не втратили вони свого значення й у досліджуваний відрізок часу. Так, наприклад, джерела фіксують відправку волів, згідно з укладеними контрактами, із маєтностей кн. Заславських поряд з Заславом до Лукова в 1562, 1589 та 1636 рр.¹⁴ В 1627 р. декілька сокальських купців переганяло партію волів закуплених на ярмарку в Заславі¹⁵. Укладені в той час контракти спиралися на досить значні стада худоби. На думку З. Гульдона та Л. Стемповського в середині XVII ст. практично половина перегнаних шляхетських волів належала до 19 найбільших експортерів, що посідали маєтності в південно-східній частині Речі Посполитої. Одне з провідних місць на стало утримував Владислав

¹⁰ Подградская Е.М. Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI–XVII веках / По ред. Е.М. Русева. – С. 99; Подградская Е.М. Экономические связи Молдовы со странами Центральной и Восточной Европы в XVI–XVII вв. – С. 82.

¹¹ Lietuvos Metrika. – Vilnius, 1996. – Кн. 564 (1553–1567): Viešųjų reikalų kn. 7. – S. 34, nr. 6.

¹² Торговля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянина / Упор. В.М. Кравченко, Н.М. Яковенко. – К., 1990. – №46.

¹³ Сидоренко О.Ф. Вказ. праця. – С. 178

¹⁴ Центральний державний історичний архів України в м. Київ (Далі – ЦДІАУК). – Ф. 25. «Луцький гродський суд». – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 78; Торговля на Україні. – №157, 228.

¹⁵ Horn M. Handel wołami na Rusi Czerwonej w pierwszej połowie XVII w. // RDSG. – 1962. – Т. XXIV. – S. 79.

Домінік Заславський з маєтностей якого протягом 7 років, з 1647 по 1654 рік, експортовано було до коронних земель не менше 1316 волів¹⁶.

Поряд з Луковом, у середині XVI – першій половині XVII ст. важливу роль для волинської торгівлі великою рогатою худобою відіграють міста Велюнь та Ярослав. Як вказує Я. Башановський, експорт волинської худоби через велюньську митну комору носив досить значні розміри. Зокрема протягом 1613 та 1624 рр. через Велюнь свою худобу переганяли кн. Януш Острозький та кн. Ганна Ходкевичівна¹⁷. Однак, нам здається, що випадки безпосереднього експорту худоби з Волині до Велюня носили скоріше випадковий ніж систематичний характер, оскільки в джерелах не зафіксовано жодної згадки про цей напрямок. Натомість місто Ярослав та його ярмарки, поряд з Луковом, було одними з головних в волинській торгівлі худобою. Так, наприклад, в фрагментах кременецьких гродських книг занотовано інформацію про стада худоби, що переганялася через Кременець до Ярослава. Отже в 1608 р. перегнано було 3 стада¹⁸, в 1615 р. – 3 стада¹⁹, в 1616 р. – 1 стадо²⁰, в 1618 р. – 1 стадо²¹, в 1620 р. – 3 стада²².

Поширення на волинську шляхту, після Люблінської унії, дії сеймової постанови 1550 р. фактично легалізувало шляхетську монополію на цей вид торгівлі під виглядом звільнення шляхетських товарів від усяких мит з того, що вироблялося їхнім господарством: «Оскільки шляхетський і духовний стан, а також їхні піддані за наданнями та привілеями наших предків таку свободу мають, що жодних цел чи мит водних торгових, помірних, також і їхні люди – від того, що в їхньому маєтку родить, платити не повинні, то і Ми, також бажаючи на початку нашого панування виказати ласку нашим підданам шляхетського стану, так постановляємо, що нового граничного цла не повинні нам будуть платити від цього часу ані

¹⁶ *Guldon Z., Stepkowski L.* Handel wołami w świetle rejestrów celnych komory kaliskiej z lat 1647–1654 // *Kwartalnik historii kultury materialnej.* – 1979. – nr. 4. – S. 540–541.

¹⁷ *Baszanowski J.* Op. cit. – S. 166.

¹⁸ З маєтностей Петра Деніска, князя Юрія Вишневецького та Костянтина Ярмолинецького. – ЦДІАУК. – Ф. 21 «Кременецький гродський суд». – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 148, 148 зв. –149, 150 зв. –151.

¹⁹ З маєтностей княгині Анни Острозької, князя Кшиштофа Збаразького та Андрія Чолганського. – ЦДІАУК. – Ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 184, 189 зв. –190.

²⁰ З маєтностей Войцеха Ободзинського. – ЦДІАУК. – Ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 60 зв. –61.

²¹ З маєтностей Юрія Вільги. – ЦДІАУК. – Ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 182.

²² З маєтностей Станіслава Любомирського, Лазневського, Лукашевича. – ЦДІАУК. – Ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 82 зв. –83, 89 зв., 90.

стан шляхетський, ані духовний від волів, які б у їхніх маєтностях знаходилися або були куплені і збіжжям їхнім годовані, на що вони самі або їхні управляючі, котрі цих волів поженуть, на митних коморах повинні присягнути, як це робить шляхта, її управляючі або слуги при сплаті водного ця, щоб зловживань яких не було»²³. Щоправда в цьому ж привілеї шляхті ще раз нагадувалося, що волів з Галичини, Волощини та Поділля слід переганяти у напрямку Львова, а з Волині – у напрямку Любліна. Часті порушення даної постанови викликали появу в 1563 та 1571 рр. нових королівських розпоряджень, де знову чітко вказувалося на заборону переганяти волів з Поділля на Волинь: «ze z Podola nie zaś na Wołyń ze szkodą skarbu królewskiego»²⁴. Порушення цього наказу тягнуло за собою конфіскацію товарів²⁵. Однак як волинське, так і подільське купецтво, аби уникнути цього та обійти державні постанови починає широко використовувати «фальшиві» клятви про приналежність худоби. Показовими в даному випадку є дії острозького купецтва як одного з найбільших постачальників худоби на Захід, що тримало у своїх руках протягом початку – середини XVI ст., за нашими підрахунками, майже 60 % експорту волів з теренів Волинського воєводства.

Завдяки давнім торговельно-економічним зв'язкам волинського купецтва з волооськими та молдавськими землями у період середини XVI – першої половини XVII ст. острозькі купці проводять широкомасштабні торговельні операції по закупівлі худоби, а головно волів, у Волощині та Молдавії²⁶. Основними торговельними партнерами острожан ще з першої чверті XVI ст. виступають купці з молдавських міст Ясси, Бирлада, Романа, Серет, Лапушни, Ботошани. Худоба, пригнана з даних міст, згідно з дослідженнями О. Подградської, закуплялася купцями як з Острога, так і з інших волинських міст на двох центральних «волових ярмарках». Перший знаходився поблизу переправи через р. Прут у напрямку Снятина, а другий поблизу

²³ Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego (Далі – VL). – Petersburg, 1859. – Т. II: Prawa y konstytucje za panowania Zygmunta Augusta (1550–1609). – S. 6.

²⁴ AGZ. – Т. X. – S. 110.

²⁵ *Baszanowski J.* Op. cit. – S. 98.

²⁶ *Costăchel V.* Relațiile dintre Moldova și Rusia în timpul lui Ștefan cel Mare // Studii cu privire la Ștefan cel Mare. – București, 1956. – S. 176; *Мохов Н.А.* Зарождение экономических, политических и культурных связей молдавского народа с русским и украинским народами (XV – начало XVI вв.) // Учёные записки Кишинёвского госуниверситета. – Т. XXVI (Исторический). – Киев, 1957. – С. 27–28; *Его же.* Дружба ковалась веками (Молдавско-руско-украинские связи с древнейших времён до начала XIX в.). – Кишинёв, 1980. – С. 42.

переправи через р. Дністер у напрямку Кам'янця. Тут було можливим придбати худобу безпосередньо від молдавських купців. Часом худобу закупувалося також на ярмарках міст Чернівці, Хотин, Снятин, Язловець і Коломия при посередництві місцевих євреїв²⁷. Так, наприклад, у 1631 р. ковельський єврей-купець Давид Мошкович і острозький купець-єврей Абрам Єськович придбали поблизу Снятина волів «według kontraktu» з купцями з Ясс²⁸. Придбана на цих ярмарках худоба переганялася на пасовища у південноволинські маєтності кн. Острозьких поблизу міст Красилів, Сульжинці, Базалія та Костянтинів, де вона певний час випасалася. Власне з цих маєтностей, належних кн. Янушу Острозькому, в 1606 р. на ярославський ярмарок було вислано три партії худоби загальною численністю в 237 волів²⁹. З посеред цих міст найбільшою популярністю користувався ярмарок в Костянтинові. Зокрема про це говорить пйотрківський купець Нікель, який в 1634 р. закупив в Костянтинові 157 волів, з яких 40 перегнано було на ярославський ярмарок, а решта – до Пйотркова³⁰.

Пізніше, використовуючи вищезгадану нами сеймову постанову 1550 р., худобу під виглядом шляхетської переганяли до Лукова, Бреста, Ярослава, Радома чи Велюня. Яскраво про це говорить, наприклад присяга слуги шляхетного Олександра Білецького – Станіслава Кримвецького та боярина шляхетного Мартина Борка – Яна Пеліча, які в липні 1629 р. переганяли воли до Ярослава³¹. Підтвердженням подібним діям як острозького, так і взагалі волинського купецтва є не лише численні судові позови проти купців, але й скарги митників на безправні дії збоку шляхетства – «kupiec takiego dostanie szlachcica, со swym własnym kupiecki towar nazwie ... takim sposobem wołów za granice wuganiają siła»³². Наприклад скарги дотичні експорту 1000 голів худоби через кременецьку митну комору в 1620 р. в напрямку Ярослава слугами коронного крайчого Станіслава Любомирського, а також слугами шляхтичів Лазневського та Лукашевича³³.

Розширенню шляхетської торгівлі сприяло стрімке зростання цін на худобу на європейському ринку, адже протягом середини XVI –

²⁷ Подградская Е.М. Торговые связи Молдавии со Львовом. – С. 97–99, 108

²⁸ Archiwum Państwowy w Przemyślu. – F. 132 «Acta miasta Jarosławia». – Sygn. 9. – К. 143 v.–144.

²⁹ Зазвичай шляхта та купці провадили невеликі за розміром партії худоби (від 100 до 150 голів) з огляду на труднощі в харчуванні та перегоні більших гуртів. – Horn M. Handel wołami na Rusi Czerwonej – S. 82.

³⁰ Ibidem. – S. 79.

³¹ ЦДІАУК. – Ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 279–279 зв., 280 зв. –281.

³² Baszanowski J. Op. cit. – S. 48.

³³ ЦДІАУК. – Ф.21. – Оп.1. – Спр. 65. – Арк. 82 зв.–83, 89 зв., 90.

початку XVII ст. ціни на худобу в Західній Європі зросли майже на 280%. Так якщо в 1552 р. худоба, пригнана з теренів Волинської землі, продавалася на ярмарках Корони в середньому по 3 зл. за одного вола, то у 1560 р. ця ціна зросла до 6 зл., а на 1641 р. досягла 60 зл. У середньому ціна одного вола від місця його випасу (наприклад Волині) до місця зарізу (в Данії чи Німеччині) зростала на 146–175 % від собівартості³⁴. Про зріст обсягів торгівлі худобою з шляхетських фільварків говорить також факт збільшення кількості кормового зерна, сіна та соломи у маєтностях волинської шляхти та збільшення поголів'я їхньої худоби, зокрема одно та двохрічної. Досить яскраво про це свідчать матеріали масового характеру, зосереджені у гродських та земських книгах – заяви, позови, декрети про пограбування, спалення, привласнення тощо. Наприклад, в 1560 р. в Луцьку до земських книг було вписано скаргу кн. Сангушко-Коширського про пограбування 500 голів худоби у с. Вербне, у 1565 р. до гродських книг – скарга Марії Борзобогатої-Красенської пограбування більш ніж 6000 голів худоби у селах Галичани та Зборощів слугами Михайла Мишки-Варковського³⁵. В 1565 р. у кн. Богдана Корецького в с. Крилів було спалено 2170 копиць сіна. У 1621 р. худоба купця Симона Миколайовича випасла сіножать кн. Воронецького, чим завдала збитків у «багато коп сіна»³⁶. Отже, вже від 1550–х рр. у торгівлю худобою була втягнута більшість фільваркових господарств Волині.

Перетворення торгівлі худобою на одну з основних галузей підприємницької діяльності шляхти призвело до того, що вже на початку 1600 рр. цельники скаржаться королю на шляхтичів і купців, які не лише «фальшують присягу», але й женуть худобу «різними і незвичайними шляхами, митні комори та прикоморки ... обминають»³⁷. Купецькі громади окремих міст Волині, намагаючись використати на свою користь збільшення попиту на велику рогату худобу на коронних ярмарках, вже з середини XVI ст. здобувають від королівської влади різного роду привілеї. Зокрема міщан володимирських, кременецьких і луцьких було звільнено від сплати старого мита за худобу. Більш того, під час ревізії Волинського воєводства в першій половині

³⁴ *Baszanowski J.* Op. cit. – S. 211–212; *Подградская Е.М.* Торговые связи Молдавии со Львовом. – С. 74, 99.

³⁵ Львівська Наукова Бібліотека НАН України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів (Далі – ЛНБ. ВР). – Ф. 91 «Радзимінського». – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 204 зв.; ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 311–311 зв.

³⁶ ЛНБ. ВР. – Ф. 91. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 31; ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 490; *Опись Киевского Центрального Архива №2093 (1565–1569 гг.)*. – К., 1895. – С. 6.

³⁷ *Сидоренко О.Ф.* Вказ. праця. – С. 180

XVII ст. кременецькі купці показали два королівських привілеї 1572 та 1589 рр. на безмитний перегін 1000 голів худоби на ярмарки Польської Корони та Великого князівства Литовського³⁸.

Окрім великої рогатої худоби, з теренів Волинської землі до Королівства Польського та Великого князівства Литовського переганялися на продаж також отари овець і табуни коней. Особливою популярністю на європейському ринку користувалися коні з Волощини, Молдавії та Туреччини. Військо більшості західно- та східно-європейських держав завжди відчувало потребу в добрих конях.

З огляду на це волинські купці, а з середини XVI ст. також і волинська шляхта неодноразово поряд з худобою переганяли на польські та литовські ярмарки (де в основному й купляли їх купці з інших держав) тисячні табуни коней. Так, наприклад, у 1598 р. п. Гальшка з Угруна (Белзьське воєводство) продала у м. Володимирі «kilku set kliacz, zrebrow, sigów koni jezdnych» на суму 20 тис. зл.³⁹, в 1577 р. случькі міщани придбали в Луцьку коня для кн. Юрія Слуцького⁴⁰. Про популярність торгівлі кіньми свідчать також значні обсяги поставок коней до м. Кременця, а також численні торгові контракти та скарги, пов'язані з порушенням цих контрактів, крадіжками, забиттям коней («o grabieże konia dobrego», „nieoddanie pieniędzy za konia Turckiego») ⁴¹. Поряд з купцями та шляхтою Волині в торгівлю кіньми активно ангажувалися також і гданські купці. Зокрема в 1575 р. гданський міщанин Фрейтаг мав продати в Луцьку коней для головного митника ВКЛ Іони Ізаковича⁴².

Очевидно, що торгівля кіньми відбувалася не лише на рівні зовнішнього ринку, але також і внутрішнього. Практично кожний шляхтич утримував в своїх маєтках табуни коней. Так, наприклад, лише в луцький гродських книгах фіксується існування табунів коней в 1578 р. у Яна та Михайла Ворон Боратинських⁴³, Івана Кирдея-Мильського⁴⁴, Януша Угриновського та Олександра Жоравницького⁴⁵; в 1580 р. – у Михайла Сербина-Козицького⁴⁶; в 1583 р. – у Юрія

³⁸ Там само. – С. 179; *Baszanowski J.* Op. cit. – S. 30.

³⁹ «Summaryusz notate ex Actio Terribus Vlodimirensis» // ЛНБ. ВР. – Ф.91. – Оп.1. – Спр. 47/1–4. – Арк. 12 зв.

⁴⁰ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 629.

⁴¹ ЛНБ. ВР. – Ф. 91. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 12 зв., Спр. 62. – Арк. 5 зв., 7, 300, 311 зв.

⁴² ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп.1. – Спр. 15. – Арк. 3 зв.

⁴³ Там само. – Спр.18. – Арк. 417 зв. –418, 906–907.

⁴⁴ У селі Віткове // Там само. – Арк. 444 зв.

⁴⁵ Там само. – Арк. 446.

⁴⁶ Там само. – Спр. 21. – Арк. 425 зв.

Масальського⁴⁷; в 1584 р. – у Адама Букоємського⁴⁸, Януша Збараського⁴⁹; в 1592 р. – у Федора Шимковича-Микенського⁵⁰; в 1598 р. – у Яна Белостоцького⁵¹, Матиса Селецького⁵².

Оцінюючи участь Волині в торгівлі волами, кіньми і т.д. не можна не звернути увагу на проблему розвитку т.зв. «волових шляхів», якими в XVI – середині XVII ст. переганялося худобу. Як свідчить сама назва даних комунікаційних одиниць їх походження напряму пов'язано з торгівлею худобою, а зокрема волами. Власне «воловими шляхами» воли з Молдавії та Поділля переганялися на Волинь, а звідти до коронних земель – Гданська, Любліна чи Радома. В загальному купці займалися перегоним худоби лише тими шляхами вздовж яких існував сталий попит на високоякісні продукти тваринного походження. Отже вже на початку XIV ст. на теренах найперше белзького та руського воєводств Корони Польської, а з кінця XV ст. і на волинських теренах, переважно поблизу великих міст, утворюється розгалужена мережа шляхів якими транспортувалося худобу. При цьому існування цих шляхів вимагало побудови та утримання в належному стані переправ через річки та загонів, гостинних дворів для гайдуків.

Прибутковість цих вузькоспеціалізованих торгових гостинців викликала постійне прагнення з боку центральної влади до унормування напрямків перегону волів. Так, наприклад вже в середині XIV ст. згадується про існування усталеного «волового шляху» по лінії Володимир – Городло – Холм – Люблін – Казимеж – Сецехів – Черськ – Варшава – Закрочи – Вишгород – Плоцьк – Бобровник – Торунь. Окремі джерела вказують на існування «волових шляхів» також і в напрямку Вроцлава. Зокрема в 1532 р. у відповідь на стале порушення волинськими та іншими купцями існуючих розпоряджень щодо системи «волових шляхів», уставлено було нові торгові шляхи для перегону волів по теренах Польської Корони – через Люблін та Радом⁵³. Досить часте порушення даної постанови викликало появу в 1563 та 1571 р. нових королівських розпоряджень, в яких знову досить виразно заборонялося переганяти волів з Русі, Поділля та Молдавії на Волинь – «*nie zaś na Wołyń za szkodą skarbu królewskiego*»⁵⁴.

⁴⁷ Там само. – Спр. 30. – Арк. 500 зв.

⁴⁸ Там само. – Спр. 31. – Арк. 106 зв.

⁴⁹ У селі Березки // Там само. – Арк. 349 зв.–350.

⁵⁰ Там само. – Спр. 40. – Арк. 528.

⁵¹ Там само. – Спр. 54. – Арк. 230 зв.–231.

⁵² У селі Садова // Там само. – Спр. 53. – Арк. 452 зв.

⁵³ «*De terra Voliniaie autem boves pellentes et merces vehentes per Lublin et Radom proficisci debeant*» – AKLS. – Т. III. – nr. 426. – S. 396.

⁵⁴ AGZ. – Т. X. – S. 83, nr. 1258.

До цього слід додати, що люблінський шлях досить швидко переорієнтовано було в напрямку міста Лукова. Причиною цього стало існування певних норм щодо центру торгівлі худобою (напр. існування досить великого плацу де тимчасово можна було б утримувати багатотисячні гурти худоби). Окрім Лукова та Радома в XVI – середині XVII ст. поважну роль для волинського торгівлі худобою відігравали міста Брест та Велюнь.

Згідно з Я. Башановським, більшість важливих «волових шляхів» проходила нижче кордонів Волині, а існуючі волинські шляхи дослідник відніс до категорії менших та гіпотетичних⁵⁵. Так, для прикладу, як гіпотетичний згаданий був дослідником шлях від відомого центру волової торгівлі – Острога в напрямку Сокаля, натомість не менш важливий шлях з Молдавії через Кременець – Дубно до Луцька взагалі не був розглянутий польським вченим. Отже Я. Башановський віднайшов на Волині лише три «волових шляхи» (2 менших та 1 гіпотетичний):

а) зі Звягеля через Рівне – Луцьк – Володимир – Городло – Копитів до міста Войславце, де він долучався до головного шляху транспортування молдавської худоби Сучава-Вроцлав;

б) від Острога через Луцьк – Брест – Ломжу – Колно – до Кролевця;

в) гіпотетичний шлях від Острога через Сокаль до Телятина і траси Сучава – Вроцлав⁵⁶.

Однак реально на нашу думку, «волових шляхів» на волинських теренах було набагато більше ніж це вказує польський дослідник. Зазвичай, молдавська худоба, з продажу якої і спеціалізувалися волинська земля та воєводство, купувалася на ярмарках в околицях річки Прут (в напрямку Снятина) та біля переправи через Дністер (в напрямку Кам'янця). Звідси відходило два головних торгових напрямки на Волинь:

а) на Кременець та Дубно⁵⁷;

б) на Костянтинів та Острог⁵⁸.

Після короткого періоду випасання, пригнана худоба переганялася з пасовищ південно-східної Волині (Район Базалії, Костянтинова,

⁵⁵ *Baszanowski J.* Op. cit. – S. 92–93

⁵⁶ *Ibidem.* – S. 92–93.

⁵⁷ Фактично використовувався тернопільський гостинець (Бучач–Тернопіль–Вишневець).

⁵⁸ Т. зв. острозький гостинець (Городок (часом Ярмолинці) – Чорний Острів – Красилів). – *Чорний В.Б.* Острозьке мито та основні торговельні шляхи Поділля й Волині // Поділля у контексті української історії. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 29-30 листопада 2001 р. – Вінниця, 2001. – С. 71

⁵⁹ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 329 зв.

Красилова та Острополя) на ринки коронних земель через Кременець або Дубно в напрямку Сокаля – Телятина – Тишовця – Замостя – Красногоставу – Любліна – Казімежа – Зволенья – Радома – Опочна, де цей шлях розділювався на три частини:

- а) на Вроцлав через Іновлодзь – Раву – Лович;
- б) до Познані через Іновлодзь – Будзейовице – Ленчицю – Коло – Накло;
- с) на Вроцлав через Пйотрків або Радомско – Велюнь – Болеславіц – Олешницю.

Часом худобу переганяли до Луцька, звідки вона потрапляла до Лукова (через Володимир – Городло – Копитів – Войславице – Холм – Парчев – Радзінь) і далі до Гданська, Варшави або Ловіч.

Т. зв. «брестський шлях» скеровував худобу з Волині до Гданська. Власне до самого Бреста/Берестя воли гналися по лінії Заслав – Острог – Рівне – Дубно – Луцьк – Брест. Принаймні саме цим шляхом в 1567 р. гнали своїх волів з Заслава сокальські купці⁵⁹. Існував і інший шлях з Житомира до Бреста через Звягель – Рівне – Луцьк⁶⁰. В окремих випадках воли доставлялися до Гданська річними кораблями, про що говорить конституція пйотрківського сейму 1565 р. Зокрема цією конституцією примушувалося купців переганяти худобу до гданського порту лише сухопутними шляхами, а не використовувати для цих цілей кораблі.

Поза вище вказаними торговельними напрямками в перегоні худоби існувала ще більша сітка менших «волових шляхів», які використовувалися купцями для обходу місць розташування цільних чи митних комор. Так, наприклад, в 1537 р. перед луцьким гродським судом оскаржено було острозьких купців, які на протязі 1530-х рр. неодноразово переганяли тисячні гурти худоби з Молдавії за допомогою різних «незвичних шляхів» та не сплачуючи при цьому відповідних мит та цел⁶¹.

Підсумовуючи належить відзначити, що внаслідок розширення товарних можливостей Волинь вже від початку XVI ст. стає одним з активних учасників східноєвропейського товарообміну. Більш того встановлені нею торговельні стосунки з країнами Центральної та Західної Європи носили міцний і постійний характер і досягли свого найбільшого розвитку в 50–90-ті рр. XVI – першій половині XVII ст.

⁶⁰ *Пришляк В.* Торговельні шляхи Західної Волині в XVI–XVIII ст. // Тези республіканської конференції по Атласу історії культури Волинської області. – Луцьк, 1991. – С. 50

⁶¹ Документы и регесты к истории Литовских евреев из актовых книг: метрики литовской, виленского центрального архива и некоторых печатных изданий. / Собр. С.А. Бершадский. – Спб., 1882. – Т. 1. (1388–1550). – С. 184, № 145; С. 208, № 163.

Berkowski Władysław

Do pytania eksportu towarów z Wołynia w XV – połowie XVII w.**Handel woskiem i bydłem**

Zmiana dominującej roli śródziemnomorskiego rejonu ekonomicznego, upadek związanych z nim ośrodków oraz procesy gospodarczego wzrostu krajów związanych z Bałtykiem wpłynęło znacząco na strukturę towarową Wielkiego księstwa Litewskiego w okresie od połowy XV do końca XVI wieku. Przy tych tendencjach w geografii handlu europejskiego wzrosło znaczenie ziemi wołyńskiej jako jednego z ośrodków wymiany między wschodem a zachodem Europy. Udział Wołynia w europejskiej wymianie handlowej przynosił wiele korzyści z możliwości zaspokajania narastających potrzeb zarówno ekonomicznych i kulturalnych.

Wśród asortymentu towarowego ziemi wołyńskiej pierwszorzędną pozycję zajmował eksport surowców oraz półfabrykatów, natomiast importowano generalnie produkty gotowe, a szczególnie towary konsumpcyjne oraz narzędzia produkcji. Przy tym ilościowo import towarów na rynek wołyński był o wiele mniejszy niż eksport, jednak od strony wartości importowanych towarów sytuacja kształtowała się zupełnie inaczej.

Jednym z tradycyjnych towarów eksportowych Wołynia był wosk. Wywóz wosku należał głównie do kategorii handlu kontraktowego. Ważną częścią rozwoju handlu woskiem na terenach Wołynia było wprowadzenie woskobojen, które miały „szmalcować, spuskać i wydawać woski pod pieczętką miejską». Już od początków wieku XV handel woskiem został wyznaczony jako jeden ze strategicznych kierunków handlowych w Wielkim Księstwie Litewskim. Monopol państwowy istniał na Wołyniu do sejmu 1559 roku, ponieważ myto i promyto na handel woskiem na terenach województwa wołyńskiego było zlikwidowane dopiero w połowie XVI wieku. Od tego momentu ilość wywożonego wosku coraz bardziej zwiększała się.

Następnym ważnym elementem w handlu zewnętrznym WKL był handel bydłem. Ten handel przybrał znaczne rozmiary już w XV wieku. Wołyń, znajdujący się, pod względem charakteru gospodarczego, na pograniczu rejonu zbożowego i hodowlanego, wymieniony był już pod koniec XV wieku jako jeden z głównych regionów, obok ziemi sanocko-przemyskiej, zaopatrywania się w woły. Stale wzrastający popyt na mięso w państwach zachodnioeuropejskich, spowodowany rozwojem miast i wzrostem liczby ludności, aktywizował działalność handlową kupiectwa wołyńskiego. Główne miejsce w handlu bydłem zajmowali już od roku 1490 kupcy ostrogscy i krzemienieccy. Nie nastawiając się na sprzedaż bydła wyłącznie miejscowego, wołyńskiego, kupowali i przepędzali później do Korony tysiączne stada bydła mołdawskiego czyli wołoskiego.

Rozciągnięcie po unii lubelskiej, na szlachtę wołyńską postanowień sejmu z 1550 roku faktycznie legalizowało monopol szlachecki na ten rodzaj handlu z powodu zwolnienia towarów szlacheckich z wszelkich myt od towarów wyprodukowanych na ich folwarku. Począwszy już od lat 50 – tych XVI wieku w handel wołami zaangażowana była większość folwarków Wołynia.

Otóż w ciągu XVI do połowy XVII wieku handel ziemi i województwa wołyńskiego odgrywał bardzo ważną rolę nie tylko w rozwoju ekonomicznym Wielkiego Księstwa Litewskiego lub Korony Polskiej, a także był ogniwem w stosunkach handlowych Europy Wschodniej z Centralną i Zachodnią.